

**XIX ƏSR AZƏRBAYCAN AŞIQ ŞEİRİNDƏ
PAREMIOLOJİ VAHİDLƏR (AŞIQ ƏLƏSGƏR
YARADICILIĞI ƏSASINDA)**

**PAREMIOLOGICAL UNITS IN XIX CENTURY
AZERBAIJAN ASHUG POEM (ON THE BASIS OF
ASHUG ALASGAR'S LITERARY ACTIVITIES)**

**ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭМЕ XIX ВЕКА (НА
ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА АШИГА АЛАСГЕРА)**

Sevinc ƏLİYEVƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

sevinc.k.aliyeva@gmail.com

Summary

The basis of written literature is the use of folk art. Of course, each of our literary artists benefited from folk art, folk wisdom, paremiological units in their works and this issue has always been a topical subject for our literary criticism. From Khagani Shirvani, Nizami Ganjavi, Mohammad Fuzuli, Ashug Alasgar, Molla Panah Vagif, Gasim bey Zakir, Mirza Fatali Akhundov, Mirza Alakbar Sabir, Abbas Sahhat, Samad Vurgun, Bakhtiyar Vahabzade . From Khagani Shirvani, Nizami Ganjavi, Mohammad Fuzuli, Ashug Alasgar, Molla Panah Vagif, Gasim bey Zakir, Mirza Fatali Akhundov, Mirza Alakbar Sabir, Abbas Sahhat, Samad Vurgun, Bakhtiyar Vahabzade, to our times, valuable artists of our literature have always appealed to folk wisdom and paremiological units. As we analyze their literary works today, we can see paremiological units. As we mentioned Ashug Alasgar's poems are also important in this regard. Ashug Alasgar's works which derive their source directly from proverbs and riddles, folk wisdom and folklore traditions have been the object of research since the 20th century to our times. These issues have been improved to our times, their subject and purpose also have been further expanded and have acquired new content in the XXI century. Thus, the works of Ashug Alasgar, which have a moral and artistic character, have a rich idea and content with wise ideas and paremiological units, specifically related to oral folk art. Our aim in this scientific research is to know of Ashug Alasgar's literary works, to assess the specificity of the research work in the context of folklore and written literature and is also to solve the problem from the point of view of oral and written text. Such aspects are summarized in the article and have a scientific and theoretical basis.

Key words: Ashug Alasgar, folklore tradition, proverbs and sayings, folk wisdom, paremiological units, written literature, folk art.

Резюме

Основа письменной литературы - использование народного творчества. Конечно, каждый из наших художников извлек пользу из народного творчества, народной мудрости, паремиологических единиц в своих произведениях, и этот вопрос всегда был актуальным для нашей литературной критики. От Хагани Ширвани, Низами Гянджеви, Мохаммада Физули, Ашига Аласгара, Моллы Панаха Вагифа, Гасым бека Закира, Мирзы Фатали Ахундова, Мирзы Алакбара Сабира, Аббаса Сахата, Самеда Вургуна, Бахтияра Вахабзаде, по сей день всегда обращаются к ценным деятелям литературы. мудрость народа. Анализируя их работу сегодня, мы сталкиваемся с паремиологическими единицами. Как мы уже упоминали, в этом отношении важное значение имеют стихи Ашига Алескера. Произведение Ашига Аласгара, которое берет свое начало непосредственно из пословиц и поговорок, народной мудрости и фольклорных традиций, восходит к двадцатому веку. К настоящему времени эти исследования были усовершенствованы, их предмет и цель были расширены, а в 21 веке они приобрели новое содержание. Таким образом, произведение Ашыга Аласгара, имеющее морально-художественный характер, имеет богатую идею и наполнение мудрыми идеями и паремиологическими единицами, особенно относящимися к устному народному творчеству. Целью нашего исследования является переосмысление и изучение творчества Ашыга Алескера, определение специфики темы исследования в контексте фольклора и письменной литературы. Оценка на занятиях, решение проблемы с точки зрения устного и письменного текста - это реализация. Такие аспекты обобщены в статье и имеют научно-теоретическое обоснование.

Ключевые слова: Ашыг Алескер, фольклорная традиция, пословицы и притчи, народная мудрость, паремиологические единицы, письменная литература, народное творчество.

Fil.ü.f.d. A.Bəylərova məqalələrinin birində bu istiqamətə diqqət yönəldərək qeyd edir ki, paremioloji vahidlər bir tərəfdən xalqın dünya-görüşünü, digər tərəfdən isə gerçəkliyin bu və ya digər hadisələrinə münasibətini əks etdirir. Bu vahidlər ilk baxışda sadə görünsə də, onların vasitəsilə xalqın tarixi keçmişinə dair məlumat almaq, linqvokulturoloji informasiyanı əldə etmək olur. Bu məlumatlar xalqın ümumi söz ehtiyatında cəmlənsə də, yalnız kontekst daxilində tam şəkildə üzə çıxır (7, 261-267). Klassik sənət xəzinəmiz kimi yaddaşlarda yaşayan Aşıq Ələsgər yaradıcılığı paremioloji vahidlərlə o

qədər zəngindir ki, düşünürük ki, onun haqqında hansı dövrdə araşdırma aparsaq, bir daha yeni baxış bucağından yanaşmış oluruq və nəticədə, həmin dövr üçün də yeni bir tədqiqat əsəri ərsəyə gəlmiş olur.

Bilirik ki, Azərbaycan aşığı ədəbiyyatı tarixində aşığı sənətinin təşəkkül tapmasında mühüm rol olmuş sənətkarlarımızdan olan Aşığı Ələsgərin Azərbaycan aşığı ədəbiyyatındakı rolundan bəhs edən tədqiqatçı alim İslam Ələsgərin fikirləri də diqqətimizi çəkir: “Bu poeziyanın hər bir incisində məşhur saz-söz ustasının dağ çayları tək coşğun-daşqın ilhamı, müdrik uzaqgörənliyi, istənilən poetik, ya elmi məramın ən dərin qatlarına nüfuz etmə bacarığı, mənəvi zənginliyi, şəxsiyyət kimi təmizliyi, kamilliyi, xalqın ruhuna, xalq ədəbiyyatına yaxınlığı görünməkdədir” (3, 7). Bütün bunlara rəğmən, açıq şəkildə deyə bilmədiklərini folklorə istinad etməklə də oxucularına çatdıran Aşığı Ələsgər yaradıcılığında üç istiqamətin olduğunu müşahidə edirik: təbiət lirikası, məhəbbət mövzulu şeirlər və ictimai motivli şeirlər. Qeyd edək ki, şair qoşma, gəraylı, müxəmməs, tənris və qəzəllərində real insan surətlərinin vəsfi ilə bərabər, zəmanəsinin tələblərinə uyğun olaraq, yaşadığı cəmiyyətdə cərəyan edən hadisələrin də təsvir və tərənnümünü vermişdir. Eyni xüsusiyyətləri Aşığı Ələsgərin divanı, deyişmə, bağlama, həcv və hərbi-zorbalarında da görə bilərik. Prof. S.Paşayev bu haqda bəhs edərək yazır ki, atalar sözləri və məsəllər, xüsusilə, mənzum atalar sözləri məişətimizə elə daxil olmuşdur ki, hər kəsin dilində əvəzsiz bir hikmət kimi, yadda qalan və böyük təsir gücünə malik nəğmə kimi səslənir (11, 137). Professorun bu fikirləri Aşığı Ələsgər yaradıcılığının da bizə bəxş olunmuş nəğmə olduğunu xatırladır.

Onu da nəzərə çatdıraq ki, formaca yığcam olub, dərin məzmunlu fikir ifadə edən paremioloji vahidlər haqqında tədqiqatçı alim A.Bəylərova yazır: “Paremiologiya paremiyaların tədqiqi ilə məşğul olan elm sahəsidir. Paremioloji vahidlərə atalar sözləri, məsəl və deyimlər, hikmətli sözlər, aforizmlər daxil edilir. Demək olar ki, bütün paremiyalar real həyatda baş verən hadisələrin müşahidəsi nəticəsində yaranmışdır. Məsəl, hikmətli söz və aforizmlərin meydana çıxması müəyyən hadisələrlə bağlı olur. Bu baxımdan onlar bəzən hər hansı bir nağıl və ya təmsilin sonunda meydana çıxan əxlaqi nəticə də ola bilər. Paremioloji vahidlər milli mədəniyyətin tərkib hissəsi və milli düşüncənin təzahür formalarından biridir. Onlarda xalqın, millətin dünyaya baxışı, gerçəklikləri və ətraf mühitdə baş verənləri dərk

etməsi və qiymətləndirməsi əks olunur. Cəmiyyətin elə bir tərəfi yoxdur ki, bu janrda öz ifadəsini tapmasın” (7, 261-267). Bu fikrə istinadən xalq deyimlərinin, paremioloji vahidlərin, bir sözlə, folklor ənənələrinin Aşıq Ələsgər yaradıcılığına açıq təsirini ifadə etmək üçün sənətkarın şeirlərini aşağıdakı kimi sistemləşdirə bilərik:

– Sənətkarın qaynana, gəlin, ana, övlad, ailə kimi bir sıra mühüm mövzuları əhatə edən şeirləri. Bu məzmunlu şeirlərində folklor ənənələrindən, xalq hikmətindən bəhrələndiyi üçün onları bu gün də oxuyub tədqiq etməyə böyük ehtiyac var:

O vədə ki gəlin oldun,
Qabırğası qalın oldun,
Qaynanana zalım oldun,
Dilindən xəbərin varmı?

– söyləyən şair qız-gəlinlərimizin ailə, qaynana, ana qarşısında məsuliyyət daşdığına işarə edir, acı dilin insanı hər cür rəzalətə, qəbahətə düçar etdiyini xüsusi vurğulayır. Şeirdə xalq deyiminə söykənən “qabırğası qalın oldun” misrası isə hər bir gəlinin ailədə öz hərəkət və davranışı üçün məsuliyyət daşdığını ifadə edir (4, 257). El arasında məsəl kimi işlənən bu xalq hikməti də göstərir ki, Aşıq Ələsgərin xalq düşüncəsindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi bütün istiqamətlərdə araşdırılmalıdır.

– Aşıq Ələsgərin sevgi və gözəllərin tərənnümünə həsr olunmuş şeirləri. Məlumdur ki, Azərbaycan aşıq ədəbiyyatında hər zaman gözəllərin tərənnümü, saf sevgi, bir-birinə ülvə məhəbbət hissi haqqında şeirlər geniş yer tutmuş və bu gün də tutur:

Ruhun təzələnsin görəndə gərək,
Sən onun könlündə, o səndə gərək.
Haqqa şükür qılsın hər bəndə gərək,
Kim nə deyir bu dövrəni, gözəldi (4, 52).

Şeirdə qadının saf və sonsuz məhəbbəti təsvir olunmaqla bərabər, xalq yaradıcılığından seçilmiş paremioloji vahid də yer alır. Belə ki, haqqa şükür qılsın hər bəndə gərək – söyləyən şair sevgililəri haqqa şükür edib, bir-birinə həyan olmağa çağırır. Göründüyü kimi, sevmək, ailə qurmaq kimi həyatı məsələlərə folklor gözü ilə baxan Aşıq Ələsgərin məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərində sevgi insanın ülvə və nəcib hissi kimi tərənnüm olunur. Məhəbbətdə sədaqət, mətanət və dözümlülük, vəfada möhkəmlik bu şeirlərin əsas məzmununu təşkil edir. Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vəqifdə olduğu kimi, Aşıq Ələsgərdə də məhəbbət insanı yüksəldən, təkmilləşdirən

mənəvi sifət kimi əsaslandırılır. Buna görə də Aşıq Ələsgər əsərlərində təsvir etdiyi sevgi və məhəbbət məsələlərini bir qədər ülviləşdirmiş, bununla yanaşı, qarşılıqlı azad məhəbbətin müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir.

Məlumdur ki, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığının mühüm bir qolunu təbiətin tərənnümü təşkil edir. Vətənimizin elə bil təbiət gözəlliyi yoxdur ki, o, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında öz əksini tapmasın. Məsələn, dağların tərənnümü Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı üçün çox doğma olan mövzulardan biridir. Dağları çox ustalıqla vəsf edən şair gəzdirdiyi oylaqların, başıqarlı dağların, yaylaqların gözəlliyini coşğun ilhamla tərənnüm etmiş, yenə xalq hikmətinə arxalanaraq gözəl bədii lövhələr yaratmış, təbiətin gözəlliyini gözümüz önündə canlandırmışdır. Dağları görməyən, onlar haqqında heç bir təsəvvürü olmayan oxucu da elə zənn edir ki, dağları yaxından görmüş, müşahidə etmiş, o gözəlliklərdən həzz almışdır. Bu cəhətdən şairin “Dağlar” rədifli qoşmasına nəzər salaq:

Bir ay yarım nobahardan keçəndə,
Car olur köysündən sellərin, dağlar!
Çalxanır sonalar, çığırsır qazlar,
Zəməm zümzüməli göllərin, dağlar!

Hanı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!
Dərdi-məndlər görsə, tez bağı çatlar,
Mələşmir sürülər, kişnəşmir atlar,
Niyə pərişandı halların, dağlar?! (4, 36, 37) –

deyə Aşıq Ələsgər qoşmanın sonrakı bəndlərində dağların fəsildən-fəslə gözəlliyini dəyişərək, rəngdən-rəngə düşməsini paremioloji vahidlərlə izah edir. Bu başıqarlı dağlar həm də vüqarlıdır, əzəmətlidir. Gözəllik, bolluq nişanəsi olan dağlarda sonsuz bir qürur, məğrur bir görkəm vardır. Öz gözəlliyini, şərəfini uca tutan bu dağlar heç kəsə baş əymir, yurdumuzun mərd oğulları kimi sinəsini irəli verib, vətənimizi qoruyan igidlərin səngərinə çevrilibdir:

Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar (4, 36).

Bu da bir həqiqətdir ki, Aşıq Ələsgərin “Dağlar” adlı şeirləri nə qədər qüdrətli, əzəmətli olsa da, ondan sonra gələn aşıqlar da bu mövzuya müraciət etməyə cürət etmişlər. Bu cəhətdən başıqarlı dağlar arasında uzun ömür sürmüş Aşıq Şəmşirin bu mövzuda yazdığı şeirləri maraqlı doğurur. Təhlilimizin bu yerində Aşıq Şəmşirin yaradıcılığına kiçik bir istinad etməliydik. Çünki bu bir həqiqətdir ki, heç bir

aşığın yaradıcılığında dağların tərənnümünə sənətkarın əsərlərindəki qədər geniş yer verilməmişdir. Onu da qeyd edək ki, Aşıq Şəmşir yaradıcılığında da dağlar yalnız soyuq bulaqlar, seyrəngahlar, qoyunquzu sürüləri bəslənən bir gözəllik diyarı deyil, vətən kimi geniş bir mənə kəsb etmişdir:

Göz vuranda nər utanar mayadan,
Ağ dumana bürünürsən həyadan,
Qartal, kəklik qulaq asır qayadan,
Aşıqlar sazını çalanda, dağlar (5, 192).

Aşıq Şəmşirin təsvir və tərənnüm etdiyi dağlar, yaylaqlar, göllər əslində doğma vətənimizin yamacı-yoludur, bütöv Azərbaycandır.

– Aşıq Ələsgərin mənəvi təmizlik, doğruluq, düzgünlük kimi müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin əks olunduğu şeirlərində də yer almış dərin mənalı kəlamlar, paremioloji vahidlər sənətkarın yaradıcılığı ilə bərabər, xalqımızın yaddaşında da, dilində də işlənə-ışlənə inciyə dönmüş, aşıq ədəbiyyatında öz dərin mənasını qoruyub saxlamışdır:

Baxtım tərəqqidə, işim tənəzzül,
İki sifət bir iqbala sığışmaz.
Şəriəti anla, mərifəti bil,
Şərü böhtan doğru yola sığışmaz (4, 179).

Əslində, düşünürük ki, Aşıq Ələsgər lirikasını tam dolğunluğu ilə anlamaq insanın həyati təcrübəsindən və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmasından da asılıdır. Çünki bu şeirlərdə ifadə olunmuş əxlaqi fikirlərin düzgün dəyərləndirilməsində şairin şəxsi nümunəsi də böyük rol oynayır. “İki sifət bir iqbala sığışmaz” və ya “şərü böhtan doğru yola sığışmaz” kimi paremioloji vahidləri istər-istəməz oxucunu öz təsiri altına alır, onun başqaları ilə münasibətində öz əksini tapır. Şairin nümunə gətirdiyi bu kəlamlar insanı haqqa aparan yoldur. Prof. C.Qasimovun dərin elmi-nəzəri mənə kəsb edən aşağıdakı tədqiqatı da fikrimizin izahında dəyərli bir mənbədir: “Sənətkarın böyüklüyü, bütövlüyü onun yaradıcılığı ilə şəxsiyyətinin vəhdətində özünü tapır. Bu bütövlük onun sözü ilə işi, yaratdıqları həyatda mənəviyyət və əxlaqi ilə, şəxsiyyəti, sənətdə fərdi “mən”i arasında ahəngdən yaranır. Bu vəhdət pozulanda sənətkarla zaman arasında da harmoniya pozulur, nəsillər və illər arasında da səhman mehvərdən çıxır, “zamanın bağları” qırılır” (9, 324).

– Böyüyə hörmət, ustada etimad, təvazökarlıq insanlar arasında münasibətlərdə ən vacib ünsiyyət formalarıdır. Bu haqda Aşıq Ələsgər oxucuya müraciətlə yazır:

Məğrurluq eyləyib, “ustadam” demə,
Vaxt olar, bir yerdə dara düşərsən.
Daş tülək deyilsən, çolpa balasan,
Sərgərdan qalarsan, tora düşərsən.

Alçaqda dayan ki, çıxasan başa,
Tülküsən, aslanla girmə savaşa,
Əlin vurma gücün yetməyən daşa,
Götürə bilməzsən, zora düşərsən (4, 173).

Bu şeirdə ifadə olunan paremioloji vahidlər bütün parlaqlığı ilə ustada, ağsaqqala, ağbircəyə hörmət etməyin nə qədər gözəl nəticə verdiyini ifadə edir. Belə ki, “Məğrurluq eyləyib, “ustadam” demə”, “Alçaqda dayan ki, çıxasan başa”, “Əlin vurma gücün yetməyən daşa” kəlamlarından aydın olur ki, ləyaqət hissi, mənəvi zənginlik, sadəlik və təvazökarlıq kimi əxlaq normaları insanı ömrüboyu müşayiət etməlidir və bu normalar insanın özünü cəmiyyətdə aparmaq bacarığını göstərir, həyat tərziini nizamlayır.

– Xalqa zülüm və xəyanət edən din xadimlərinin, mollaların, məmurların ifşası da Aşıq Ələsgər yaradıcılığının əsas mövzularından biri olub:

Qohum bildik, qoyduq adam yerinə,
Xələt verdik, gəl Bəşirin toyuna,
Gədədan bəy olmaz, nakəsdən iyid,
Lənəd müxənnətin əsli-soyuna.

Sən niyə gəlmədin, bic İmamalı?!
Dağıtdın ölkəni, yıxdın mahalı,
Səni də aldatdı dünyanın malı?
Zəhər Qələndərin pencər payına (3, 65).

Şeir nümunəsində də açıq-aydın ifadə olunur ki, şair cəmiyyətdə sadə insanlara qarşı baş verən haqsızlıqları, dözülməz halları gördükcə öz kəskin etirazını bildirir, məmurların xalqla rəftarı ilə barışa bilmir. Azərbaycan aşıq sənətinin inkişafında əvəzsiz xidməti olmuş ustad Aşıq Alımın da hərbi-zorba, ustadnamə, divani, tənqis və dodaq-dəyməzlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri ictimai mühitdəki hərc-mərclik və qanunsuzluqların folklorun dili ilə, paremioloji vahidlərlə aydın ifadə olunmasıdır. Şairin fikrincə, ölkədə oğurluğun, yol kəsməyin artması insanların nifrətini gündən-günə daha da kəskinləşdirir:

Nökər saxlamağın çoxdu günahı,
Aləmə yetəcək miskin ahı,
Zülm edənə zülm eliyər İlahi,
Yoxsulun üzünə var gələcəkdir (2, 88).

Nümunə göstərdiyimiz şeir parçasından aydın olur ki, şairin paremioloji vahidlər vasitəsi ilə yaratdığı gerçəkliyin canlı mənşələrini, ətraf mühitə açıq münasibəti, kəskin tənqidi ruhu müasirləri və sələflərini də haqq sözünü deməyə cəlb etmişdir.

Tədqiqlərdən məlumdur ki, bizdə aşiq şeir ilə əlaqədar külli miqdarda bağlamalar, qıfılənd-bayatılar yaranmışdır ki, orada qüvvətli şeiriyyət, gözəl sənətkarlıq hakimdir. Həmin bağlamaların xeyli hissəsi olduğu kimi qalmış, bir hissəsi isə bu və ya digər dəyişikliyə uğrayaraq tapmacalara çevrilmişdir. Bu növ tapmacalarda isə şeiriyyət, vəzn, qafiyə məsələsi çox qüvvətlidir (12, 20). Prof. Y.Babayev da eyni aspektdən yanaşaraq, bu haqda tədqiqatlarında yazır: “Müəmma yazılı ədəbiyyatda tapmaca və ya aşiq ədəbiyyatındakı qıfılənd (bağlama) tipində şeirdir. Müəyyən mətləb üstüörtülü şəkildə deyilir, cavabı isə qarşı tərəf özü tapmalıdır” (5, 241). Qeyd edək ki, “Aşiq Ələsgərin Şınıq səfəri” dastan-rəvayətində oxuduğumuz bağlama-bayatu (qıfılənd-bayatu) bunun bariz nümunəsidir:

... Dəh nədir?

Atı vurdun, “dəh” nədi?!

Beş nədi, on beş nədi?

İki nədi, tək nədi? (4, 268)

Aşiq Ələsgər lirik şeirlərində ifadə etdiyi əxlaqi keyfiyyətləri, xalq deyimlərini ustadnamələrində daha da inkişaf etdirir. Şairə görə, insanların gördükləri təqdirəlayiq əməllər onun bütün simasını, mənəvi zənginliyini, bir sözlə, insanın həyatında gözəl nə varsa hamısını yaradır. Əxlaqi keyfiyyətlər insanı mənəvi cəhətdən yüksəldir, saflaşdırır və təkmilləşdirir. Buna görə də ustadnamələrində belə müəllifin gəldiyi qənaət olaraq, gənc nəslə nəyin halal və haram olduğu, hansı əməlin başucalığı, hansının alçaqlıq gətirdiyi aşağıdakı kimi izah edilir: “Halallığın əsas şərtlərindən biri də insanın ruzi halallığıdır. Yəni hərə öz zəhmətinin barını yeməli, başqalarının malına göz dikməməlidir. Əgər bu iki vacib şərt pozulubsa, aşığın öz sözləri ilə desək, birisi “loğmadan kəc”, “nüftədən əyri”dirsə, nə qədər oxumuş olur-olsun, istər alimlik dərəcəsinə yüksəlsin, o, “pür kamala yetişməz”. Odur ki, dahi sənətkar:

Kəsb eylə özünə halaldan maya,

Zinakar, haramxor yetişməz baya –

paremioloji vahidlərini məqsədli şəkildə istifadə edərək, hər kəsi düz yola çağırır. Daha sonra sənətkarın:

Sövdə qıl haqq ilə, əl çək haramdan,

Halaldan mətləbin al, qoca baxtım! –

misralarındakı tövsiyəsi isə “Ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir” atalar sözlərinin başqa şəkildə ifadəsidir (4, 17).

Göründüyü kimi, zəhmətkeş xalqa isti münasibəti heç şübhəsiz ki, şairin dünyagörüşü ilə əlaqədardır və bu müsbət xüsusiyyətlər sənətkar şəxsiyyətinin mütərəqqi cəhətlərini ifadə edir. Bu məqamda aşağıdakı fikri də xüsusi vurğulayaq. Belə ki, M.Arifin apardığı tədqiqatlar da göstərir ki, sənət sənətkarın həyatla təmasında başlayır. Bu təmasda şairin fikri, qəlbi, sənətkar mövqeyi iştirak edir. Şairin həyatla təmasdan aldığı təəssüratın təbiiliyi və ya saxtalığı, böyük və ya kiçikliyi, əhəmiyyətli və ya əhəmiyyətsizliyi, təzəliyi və ya köhnəliyi əsərin taleyini əsasən həll edir (1, 592).

Aşıq Ələsgərin ustadnamələrində də nəsihətçilik ruhu hakimdir. Məsələn, “Yaxşıdı” adlı ustadnaməsində arsız, paxıl adamların ağıldan naqis olub hər işi tərsinə gördüklərindən bəhs olunur:

Arif olan, gəlin sizə söyləyim,
İyid sözü mərd-mərdana yaxşıdı.
Kişi gərək dediyindən dönməsin,
Biilqardan bir zənana yaxşıdı.

Qəlbi düz olanın evi hac olu,
Qonşuya kəc baxan özü kəc olu.
İkiarvadlılıq mardan acı olu,
Bez geydirsən bir cavana yaxşıdı (3, 36).

Şeirdə sözüdə, əməlinə bütöv olmaq hünərin birinci şərti, həyatda hər kəsə – dosta, qonşuya, ailəyə vəfalı olmaq isə onun son şərti kimi əsaslandırılır. Əlbəttə, bu kimi nümunələrin sayını artırma bilərik. Təsədüfi deyil, xalq yaradıcılığında da göstərilir ki, cəmiyyətin, ailənin gözündə ucalmağın ən yaxşı yolu nəzəri nəsihətçilikdən daha çox, əxlaqi keyfiyyətlərdən bəhrələnərək yerində və zamanında onlardan düzgün istifadə etməkdir. Bütün bunlar Aşıq Ələsgərin dövrünün aktual məsələlərini əsərlərində uğurla qoyduğunu və həll etdiyini göstərir. Aşıq Ələsgər ictimai mühitdəki qanunsuzluğu, hərəmərəliyi tənqid etdiyi zaman doğru olaraq, belə bir nəticəyə gəlir:

Kişi gərək dediyindən dönməsin.
Biilqardan bir zənana yaxşıdır.
İkiarvadlılıq mardan acı olur,
Bez geyindirsən bir cavana yaxşıdır (4, 82).

Əlbəttə ki, sənətkar yenə fikirlərinin izahı üçün xalq ədəbiyyatına, paremioloji vahidlərə söykənir və göstərir ki, ikiarvadlılıq kimi

məsələlər insan həyatında müsbət nəticə vermir və ailədə öz yaşayış tərzini qura bilməyən şəxs cəmiyyət üçün də heç bir xeyirli iş görə bilməz. Araşdırmalarımız bir daha göstərir ki, Aşıq Ələsgər məhəbbət, eləcə də ictimai məzmunlu əsərlərinin mövzusunu, əsasən, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən götürmüşdür. Bu səbəbdən şeirlərində məhəbbət motivləri ilə yanaşı, həyati hadisələrin təsvirinə də rast gəlirik. Onu da qeyd edək ki, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı həm də klassik şeirimizdəki gözəl ənənələrin davamı kimi diqqətimizi çəkir. Belə ki, X-XI əsrlər ərəb-fars dilləri klassik ədəbiyyatımızla yanaşı, aşıq ədəbiyyatına da təsirsiz ötüşmədi. Şifahi xalq ədəbiyyatına və dilinə sadıq qalan, onlardan səmərəli şəkildə bəhrələnən şairin yaradıcılığını araşdırdıqca ərəb-fars mənşəli sözlərin geniş istifadəsinə rast gəlirik. Çünki görkəmli şair aşıq ədəbiyyatı və paremioloji vahidlərə, onların dil, üslub xüsusiyyətlərinə xüsusi diqqət ayırsa da, yaradıcılığı boyu bəhrələndiyi mənbələrdən biri də klassik poeziya idi. Lakin burada iki məqam diqqətimizi cəlb edir:

– Aşıq Ələsgərin bəhrələndiyi ərəb-fars mənşəli bir qisim sözlər var ki, mənası oxucular tərəfindən asan anlaşılan, hamıya tanış olan sözlərdir. Sənətkarın “Ha bular, bular” şeirinə diqqət yetirək:

Səba dost zülfünə şənə çəkəndə,
Yayılar gərdənə ha bular, bular.
Hər kim ki, sidq ilə dilək diləsə,
Əlbəttə, mətləbin ha bular, bular (4, 95).

Ərəb-fars sözlərindən ibarət olan paremioloji vahidlərlə yazılmış bu şeirdə diqqətə çatdırılan xalq deyimləri bugünkü müasir gənclik üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu xalq deyimləri irsalül-məsəl də adlanır. Prof. Yaqub Babayev “XIII-XIV əsrlər anadilli lirik şeirimizin inkişaf yolu” adlı tədqiqat əsərində yazır ki, bu poetik kateqoriya XIII-XIV əsrlər anadilli poeziyamızın sənətkarlarına boy verən bədiyyat vasitələrindən sayıla bilər. İrsalül-məsəl atalar sözü bənzər hikmətli, tərbiyəvi məzmunla malik deyimlərdir. Şairlər öz fikirlərini ifadə edərkən dolğun obrazlardan, müqayisələrdən, atalar sözü və zərbi-məsəllərdən, hikmətli sözlərdən, həmçinin XVII əsrdə S.Təbrizidə daha çox rast gəldiyimiz “irsalül-məsəl”lərdən bacarıqla istifadə edirlər (6, 156, 241).

– Aşıq Ələsgər yaradıcılığında mənası hər kəs tərəfindən başa düşülməyən, canlı danışiq dilimizdə az işlənən atəşi-suzan, məfrumididar, üqba, səngi-siyah, məkəs kimi ərəb-fars sözlərindən ibarət paremioloji vahidlərə də rast gəlirik və bu sözlərin işləndiyi

paremioloji vahidlərin hər birinin oxucuya tərbiyəvi fikirlər aşılacağına şahidi oluruq. Məhz bu səbəbə şairin ərəb-fars sözlərindən istifadə edilərək yazılmış bir çox şeirləri də xalqın dilində zərbi-məsəl kimi bu gün də işlənməkdədir:

Ərizələr ətqaz qayıtsa,
Şahdan imdad olmasa,
Fanidən köçmək lazımdı
Ol üqbaya dalbadal (4, 19).

Burada diqqəti cəlb edən “ətqaz” sözü ilə açıq göstərilir ki, gən-dərilən ərizə rus çarınadır. O, çox ərizələrə məhəl qoymamış, rədd elə-mişdir. Aşığın misralarından ataların söylədiyi “Pis gündən ölüm yeydir” fikri aydın görünməkdədir. Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı ilə tanış olduqca görürük ki, şairin dili olduqca səlis və paremioloji vahidlərlə zəngindir. Şeir dilininin paremioloji vahidlərlə zənginliyi haqqında fil.e.d. N.Məmmədov bəhs edir: “Paremioloji vahidlərin şeirə gətirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu deyimlər sadəcə adi cümlələrdən ibarət deyildir, bunlar daha çox ahəngdar, bəzən vəznli, ölçülü, zərif, incə poetik yükü olan deyimlərdir. Bu cür deyimlər insanın təfəkkür qabiliyyətini inkişaf etdirir, zövqünü oxşayıb, estetik duyğular yaradır. Şairlərimizin şeirlərində rast gəldiyimiz bu tipli deyimlər şeirin bədii siqlətini artırmaq, estetik gözəlliyini yax-şılaşdırmaq, fikrin obrazlı şəkildə ifadəsinə xidmət edir” (10, 204).

Bununla bərabər, sənətkarın yaradıcılığında arxaik sözlərə də rast gəlirik. Lakin arxaik sözləri belə şair elə ustalıqla işlətməmiş, orijinal keyfiyyətlərlə zənginləşdirmişdir ki, həmin sözlərin istifadə olunduğu şeirləri oxuduqca sözlərin mənasını anlaya bilirsən. Bu isə şairin xalq və klassik ədəbiyyata bağlılığı ilə izah olunur. Şairin şeirlərində rast gəldiyimiz damu-cəhənnəm, şülən-qonaqlıq, öynə-günorta vaxtı, iraq-uzaq kimi arxaikləşmiş sözlər bu qəbildəndir:

İşə buyuranda “naxoşam” deyir,
Öynədə bir bayda doğrama yeyir,
Qonşuyla dalasıır, uşağı döyür,
Kəsən yoxdu bu zalımın dilini (4, 180).

Şeir parçasından aydın olur ki, yaşadığı cəmiyyətdə cərəyan edən mühiti qələmə alan şairin fikrincə, hər cür mənəvi çirkinliyin törədicisi tənbellikdir. Tənbelliyin baş alıb getdiyi mühitdə söz sahibləri, məmurlar zəhmətkeş rəiyyəti əlbəttə ki, anlaya bilməzlər. Şairə görə, ətrafdakılarla ünsiyyət qura bilməyən, uşaqlara belə şiddət göstərən məmur xalqını da, vətəni də satar. Bu cür zalımların dilini kəsmək lazımdır.

Bu bir həqiqətdir ki, yazılı ədəbiyyat folklorun min illər boyu işləyib hazırladığı formaları, süjetləri, təsvir vasitələrini, poetik fiqurları, paremioloji vahidləri sadəcə almaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda şifahi xalq ədəbiyyatının poetikasını yaradıcı şəkildə mənimsəmişdir. İnamlı demək mümkündür ki, yazının icadından bu günə qədər şifahi xalq ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyata böyük təsir göstərməklə hər zaman onun birinci dərəcəli qaynağı olmuşdur. Bu baxımdan prof. C.Qasimovun bu istiqamətdəki elmi tədqiqatı bir daha təsdiq edir ki, folklorlarda bütövlük özünü o zaman qoruyur və möhkəmliyini təmin edir ki, xalq öz yaratdıqlarına həmişə və hər yerdə yiyə və sahib çıxıb bilər (8, 80). Bu deyilənlər göstərir ki, bütün bunlarla birlikdə, yazılı ədəbiyyatın ən əhəmiyyətli cəhətlərindən biri onun şifahi xalq ədəbiyyatı ilə hər zaman sıx əlaqədə olmasıdır.

QAYNAQLAR

1. A. Məmməd. Seçilmiş əsərləri. Az.SSEA, 1967, I cild
2. Aşıq Alı. Əsərləri. Tərtib edən və ön sözün müəllifi: H.İsmayılov. Bakı: Avrasiya-Press, 2006
3. Aşıq Ələsgər. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən: İ.Ələsgərov. Bakı: Yazıçı, 1988
4. Aşıq Ələsgər. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən: İ.Ələsgərov. Bakı: Şərq-Qərb, 2004
5. Aşıq Şəmşir. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Avrasiya-Press”, 2006
6. Babayev Y. XIII-XIV əsrlər anadilli lirik şeirimizin inkişaf yolu. Bakı: Elm və təhsil, 2009
7. Bəylərova A. Paremioloji vahidlərdə milli-mədəni konnotasiya. AMEA Filologiya və sənətşünaslıq, 2019, № 2, s. 261-267
8. Qasimov C. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi. Bakı: Nurlan, 2011
9. Qasimov C. Siyasi repressiya: həyatda və ədəbiyyatda. Bakı: Elm və təhsil, 2020
10. Məmmədov N. Çağdaş Azərbaycan poeziyasında folklor ənənələri. Bakı: Elm və təhsil, 2017
11. Paşayev S. Azərbaycan şifahi xalq şeiri və heca vəzninin inkişaf tarixi. Bakı: Təknur
12. Tapmacalar. Toplayıb tərtib edən: N.Seyidov. Bakı: Şərq-Qərb, 2004